

УДК 343.77(477)

Борисов С.М., здобувач
Одеський національний університет ім. І.І. Мечникова,
кафедра кримінального права, кримінального
процесу та криміналістики,
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

**МАСОВЕ ЗНИЩЕННЯ ЯК СПОСІБ НЕЗАКОННОГО ЗАЙНЯТТЯ
РИБНИМ, ЗВІРИНИМ АБО ІНШИМ
ВОДНИМ ДОБУВНИМ ПРОМИСЛОМ
(Ч. 2 СТ. 249 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ)**

У статті йдеться про масове знищення при незаконному зайнятті рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом (ч. 2 ст. 249 Кримінального кодексу України). Обґрунтовується доцільність визнання таким способом використання знарядь, що здатні заподіяти загибель значної кількості водних живих ресурсів. Висвітлюються підходи щодо кваліфікації зазначених діянь.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: водний добувний промисел, водні живі ресурси, істотна шкода, масове знищення, кримінальна відповідальність.

Об'єктивна сторона складу злочину має такі ознаки:

- 1) суспільно небезпечне діяння,
- 2) суспільно небезпечні наслідки,
- 3) причинний зв'язок між діянням і наслідками, які наступили,
- 4) спосіб, засоби, місце, час та ін. [1, 76].

Але спосіб вчинення злочину, як ознака об'єктивної сторони складу злочину, має різне значення залежно від того, включений він до диспозиції статті кримінального закону чи ні. В разі включення в диспозицію він, набуваючи значення обов'язкової і «виступає в ролі ознаки, що характеризує якісну своєрідність останнього, показує його індивідуальні особливості, які належать діянню в конкретному злочині» [2, 24]. Тому спосіб є не тільки невід'ємною частиною суспільно небезпечного діяння, а й за своїм значенням характеризує певні прийоми та методи здійснення всього злочинного посягання. При цьому, вчиняючи злочинне діяння, особа обирає той чи інший спосіб його вчинення. Такий вибір детермінований обставинами об'єктивного чи суб'єктивного характеру. Перш за все, на обрання особою того чи іншого способу вчинення злочину впливають обставини об'єктивного характеру, які виступають основними, першорядними в системі такої детермінації. М.І. Панов з цього приводу підкреслює, що особа, яка здійснює суспільно небезпечне посягання на охоронюваний кримінальним законом об'єкт, діє в реальному фізичному світі, в конкретній об'єктивній обстановці, яка свідчить про наявність сукупності об'єктивних умов поведінки й існування низки можливостей для особи у здійсненні обраного нею варіанту поведінки. При цьому об'єктивні можливості не безмежні, а, певною мірою детермінуються

обставинами об'єктивного і суб'єктивного характеру. Особа певною мірою обмежена у своїх діях, а тому і у способах їх здійснення. Вона не може вийти за межі можливостей, що відкриваються в природі й суспільстві, у наданій просторово-часовій обстановці, але здатна зробити вибір між пими можливостями [3, 57].

Обставиною, яка багато в чому детермінує такий спосіб незаконного зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом, як масове знищення риби, звірів чи інших видів тваринного світу (ч. 2 ст. 249 Кримінального кодексу України [далі – КК]), є безпосередній об'єкт цього злочину. Заподіяти шкоду порядку раціонального використання, відтворення та охорони риб, інших водних тварин можна не будь-яким, а лише певним способом, у зв'язку з чим вибір останнього багато в чому залежить від характерних особливостей безпосереднього об'єкта. Адже «діяльність людини в сфері природи так чи інакше сполучена з її змінами, що здебільшого мають негативний характер» [4, 217]. Враховуючи наведене розуміння безпосереднього об'єкта цього злочину, можна зробити висновок, що серед способів, детермінованих його (об'єкта) змістом, обов'язковим якраз і виступає масове знищення риби, звірів чи інших видів тваринного світу, що передбачене у ч. 2 ст. 249 КК. Такий підхід обумовлює мету цієї статті, яка полягає передусім у визначенні змісту такого способу, який (зміст) пов'язаний із використанням порушником знарядь, що здатні заподіяти загибель значної кількості водних живих ресурсів.

У вітчизняній кримінально-правовій літературі зміст поняття «масове знищення» при тлумаченні ознак об'єктивної сторони кваліфікованого складу названого злочину визначається по-різному. Так, на думку В.А. Клименка, спосіб масового знищення має місце у випадках, коли для добування певної кількості риби чи інших об'єктів тваринного світу використовується спосіб, при якому гине велика кількість риби, водних звірів чи цінних водоростей, чи гине вся популяція у певній водоймі, чи знищується певний вид тваринного світу, чи добувається така кількість риби або водних звірів певного виду, яка призводить до поступового його зникнення. Спосіб масового знищення може полягати в штучному безводненні водойми, використанні для добування риби великої кількості отруйних речовин, вибухових речовин, електричного струму на великій території тощо. Крім цього, як спосіб масового знищення риби суди кваліфікують дії браконьєрів, які здійснюють її добування шляхом використання «електровудки». В радіусі дії цього приладу гине майже вся риба, а та, що відійшла від його паралізуючого впливу, вже ніколи не може давати потомство (електрострум вбиває клітини, які виробляють у риби інстинкт до відтворення свого виду) [5, 523].

О.О. Дудоров вважає, що до способів масового знищення риби, звірів чи інших видів тваринного світу потрібно відносити такі прийоми рибальства, які здатні викликати або спричинити загибель значної кількості водних біоресурсів, знищення популяції або певного виду тваринного світу в тій чи іншій місцевості або у водоймі: застосування вибухових і отруйних речовин, газу диму, електричного струму, спорудження гаток, заград, спускання води з рибогосподарських водойм, спосіб тралення під час лову закладними неводами і волокушами із суден тощо. При цьому слід ретельно досліджувати характерні властивості застосовуваних знарядь, зокрема, їхню руйнівну силу, ха-

рактер взаємодії з оточуючим середовищем, обсяги шкідливого впливу на довкілля [6, 717].

П.С. Берзін до способів масового знищення риби, звірів чи інших видів тваринного світу відносить застосування під час зайняття незаконним рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом таких засобів, які здатні заподіяти загибель значної кількості водних живих ресурсів, зокрема: автоматичної зброї, вибухових пристроїв, а також спеціальних устаткування, приладів, здатних проводити електричний струм, виділяти отруйні або ядовиті речовини тощо. При цьому він звертає увагу на вимоги п. 13 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля» від 10 грудня 2004 р. № 17. Під способом масового знищення видів тваринного світу треба розуміти такі дії, які здатні спричинити чи спричинили загибель великої кількості представників дикої фауни, знищення популяції або певного виду тваринного світу в тій чи іншій місцевості чи водоймі (застосування отруйних або вибухових речовин, газу, диму, електричного струму, автоматичної зброї, тралення риби за допомогою заборонених прийомів тощо). При вирішенні питання про те, чи здійснювалося незаконне рибальство способом масового знищення, слід ретельно досліджувати характерні властивості застосованих знарядь, зокрема їхню руйнівну силу, характер взаємодії з оточуючим середовищем, обсяги шкідливого впливу на довкілля тощо. З урахуванням цього П.С. Берзін, на нашу думку, обґрунтовано не визнає способами масового знищення риби, звірів чи інших видів тваринного світу використання під час зайняття незаконним рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом ставних неводів, ятерів, закидних неводів, волокуш, турбуків, тралів, лаптаків, підйомних пасток, кошильних і кільцевих неводів, різноглибинних тралів (включаючи близнюкові), драги Хижняка, ручних, механізованих та напівмеханізованих драг тощо, оскільки дані прилади, пристрої та устаткування мають цільовим призначенням не масове знищення окремих (або всіх) видів тваринного світу, а саме їх вилучення (вилов, добування, збирання) із водних об'єктів. Вони можуть бути лише пристосовані (зокрема, шляхом зміни конструкції) для вилучення (вилову, добування, збирання) риби, звірів чи інших видів тваринного світу у обсягах, що є більшими за встановлені. Наприклад, згідно з підпунктами 11.2-11.4 п. 11 Режиму промислового рибальства в басейні Азовського моря у 2006 році, затвердженого наказом Міністерства аграрної політики України від 27 лютого 2006 р. № 81, мінімальний розмір допустимого до вилову бичка (промисловий розмір) – 10 см. Мінімально допустимий розмір вичка: а) у бичкових драгах і волокушах у матні та приводах – 18 мм., у крилах – 20 мм.; б) у ставних неводах, каравках, ятерах, підйомних пастках для лову бичків у котлі, бочці, дворі, крилах – 18 мм. Висота приводів бичкової драги повинна бути біля матні не більше 2 м. (у посадці), висота крил біля клячів (у драгутах) – 1,4 м.; довжина – не більше 45 м. у посадці з обов'язковою посадкою матні на нерозтяжні пожиллини з вихідним коефіцієнтом посадки – 0,71-0,97 [7, 883-884].

Особливістю масового знищення риби, звірів чи інших видів тваринного світу при вчиненні злочину, передбаченого ст. 249 КК, є те, що внаслідок цього заподіюється шкода (або створюється реальна небезпека її заподіяння) будь-яким водним живим ресурсам: організмам, їх частинам, популяціям або

будь-яким іншим біотичним компонентам екосистем, життя яких постійно або на окремих стадіях розвитку неможливе без перебування (знаходження) у воді та які мають фактичну або потенційну користь або цінність для людства. Це, зокрема: прісноводні, морські, анадромні риби на всіх стадіях розвитку; круглороті; морські ссавці; водні безхребетні, у тому числі моллюски головоногі, черевоногі, двостулкові; ракоподібні, черв'яки, голкошкірі, губки, кишковопорожнинні, наземні безхребетні у водній стадії розвитку, інші водні тварини; водорості, вищі водні рослини, які мають промислове значення [8, 878].

Застосування способів масового знищення риби, звірів чи інших видів тваринного світу характеризується двома взаємопов'язаними особливостями:

- 1) відносно низьким рівнем контролю над ними;
- 2) високою інтенсивністю використання.

Зокрема, вибір такого способу обумовлюється наступними причинами. По-перше, це дозволяє діяти більш непомітно для окремих видів водних живих ресурсів, а, по-друге, відносно безпечно для себе. В цьому випадку безпосередньо між застосуванням таких способів та вилученням (виловом, добуванням, збиранням) риби і водних звірів, які перебувають у стані природної волі, із природного середовища минає такий час, за який винний може і не передбачити точно розвиток конкретної ситуації (точний результат вчинених дій). Зокрема, ним не завжди усвідомлюється те, на якій відстані від знарядь лову (промислового лову) перебуватимуть риба і водні звірі, які саме їх види з'являться у місці такого лову тощо. Крім того, різні випадковості, недостатня поінформованість винного у застосуванні названих способів нерідко призводить до того, що вилучення окремих видів тваринного світу здійснюється не в тому місці або не в той час, як було задумано. Саме в цьому виявляється низький рівень контролю над «застосуванням таких способів», які можуть компенсуватись кількістю (обсягом) вилучених видів тваринного світу. Тому інтенсивність «застосування названих способів» є підставою для визнання їх небезпечними для будь-яких видів тваринного світу, тобто обставиною, що передбачена у ч. 2 ст. 249 КК.

Для застосування ч. 2 ст. 249 КК слід встановити відповідні наслідки для зазначених видів тваринного світу способом їх масового знищення, про які вказується в цій нормі. За таких умов за ч. 2 ст. 249 КК слід кваліфікувати діяння, які мають не тільки суто матеріальні наслідки вираження, а й такі внаслідок яких відбувається знищення нерестовищ риби; вилов риби в період нересту, нечисленних її видів або тих, у відтворенні яких є труднощі; добування великої кількості риби, водних тварин чи рослин або риби чи тварин, вилов яких заборонено; тощо (абз. 4 п. 12 постанови ПВСУ «Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля» від 10 грудня 2004 р. № 17). При оцінці матеріальної шкоди, заподіяної внаслідок незаконного добування чи збирання водних живих ресурсів із природного середовища (цінних видів риб, водних безхребетних і водних рослин у рибогосподарських водних об'єктах України; водних безхребетних і водних рослин, що є природним багатством континентального шельфу України; живих організмів у виключній (морській) економічній зоні України, а також анадромних видів риб, що утворюються у річках України за межами цієї зони) слід використовувати спеціальні такси для обчислення розміру від-

шкодування шкоди, заподіяної внаслідок незаконного добування (збирання) або знищення громадянами України, іноземними громадянами та особами без громадянства цінних видів риб, водних безхребетних і водних рослин у без господарських водних об'єктах України, затверджені постановою КМУ від 19 січня 1998 р. № 32.

Крім цього, конкретизуючи зміст способу масового знищення риби, звірів чи інших видів тваринного світу, необхідно враховувати особливості суб'єктивної сторони злочинних дій, поєднаних із його застосуванням. Так, застосування такого способу вказує на наявність прямого умислу лише в тому разі, якщо винний усвідомлює суспільну небезпечність, яку несе в собі будь-який із них для життя певних видів тваринного світу, передбачаючи заподіяння істотної шкоди хоча б одному виду риби та/або водних звірів та бажає саме цього. Непрямий умисел має місце тоді, коли винний, передбачаючи заподіяння такої шкоди в результаті застосування названого способу, не бажає, але свідомо припускає настання цих наслідків або байдуже ставиться до них.

Відмінності у видах умислу можуть поєднуватись із відмінностями у істотності шкоди (тяжкості злочинних наслідків) для конкретних видів риби та/або водних звірів: знищено один (декілька) із них, а інший (інші) пошкоджено (поранено). За таких умов можливі два варіанти: 1) прямий умисел був спрямований щодо знищеного (зничених), а непрямий – пошкодженого (пораненого) чи пошкоджених (поранених); 2) пошкодженим (пораним) виявився той вид (ті види), щодо якого (яких) винний мав прямий умисел на знищення, проте знищено було інший (інші), загинув якого (яких) винний не бажав, але свідомо припускав такий результат. В обох варіантах за відсутності інших кваліфікуючих обставин діяння необхідно кваліфікувати за ч. 2 ст. 249 КК.

Виготовлення чи придбання знарядь лову (їх комплектуючих та/або установка з метою незаконного зайняття водним добувним промислом), використання яких є способом масового знищення риби, звірів чи інших видів тваринного світу, утворює готування до злочину, передбаченого ч. 2 ст. 249 КК і кваліфікується з посиланням на ч. 1 ст. 14 КК. Дії винного, безпосередньо спрямовані на заподіяння шкоди конкретним видам водного тваринного світу із застосуванням способу їх масового знищення, що не досягли цілі мети з причин, які не залежали від його волі, можуть бути визначені як замах на злочин, передбачений ч. 2 ст. 249 КК, та кваліфікуватися з посиланням на ч. 2 чи ч. 3 ст. 15 КК [залежно від того, чи є замах на цей злочин закінченим (ч. 2 ст. 15), чи незакінченим (ч. 3 ст. 15)]. Так, закінчений замах має місце тоді, коли винний, наприклад, використав знаряддя лову, якими взагалі не дозволяється користуватися або які не дозволяється використовувати для промислу певних видів водних живих ресурсів, але не спрацював окремий механізм таких знарядь (розрив зябрової сітки), у зв'язку з чим вилов не відбувся.

Враховуючи вимоги ч. 2 ст. 17 КК, при добровільній відмові від доведення злочину, передбаченого ч. 2 ст. 249 КК, до кінця на стадії готування, кримінальна відповідальність настає тільки за ті підготовчі дії, які самі по собі містять склад іншого злочину (наприклад, якщо при готуванні до цього злочину винний придбав та зберігав вибухові речовини (як компонент

знаряддя, за допомогою якого здійснюється масове знищення певних видів тваринного світу), він підлягає відповідальності лише за ч. 1 ст. 263 КК (за незаконне поводження з вибуховими речовинами чи вибуховими пристроями), а якщо ці предмети були набуті шляхом викрадення, привласнення, вимагання або заволодіння шляхом шахрайства, то й за відповідною частиною ст. 262 КК.

Таким чином, аналіз поставленого на початку цієї статті завдання розкриває лише одну сторону проблеми взаємозв'язку ознак основного та кваліфікованого складів злочину, передбачених відповідно ч. 1 і ч. 2 ст. 249 КК. У подальшому проблеми масового знищення як способу незаконного зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом повинні охопити аналіз взаємозв'язку об'єкта цього злочину та істотності шкоди, заподіяної порядку раціонального використання, відтворення та охорони водних живих ресурсів.

Література

1. Уголовное право Украины. Общая и Особенная части: Учебник / Отв. редактор заслуженный деятель науки и техники Украины, доктор юридических наук, профессор Е.Л. Стрельцов. — Х, «Одиссей», 2006. — 720 с.
2. Панов Н.И. Способ совершения преступления и уголовная ответственность. — Харьков, Вища школа, 1982. — 201 с.
3. Гавервиц С.Б. Кримінально-правова охорона довкілля в Україні. Проблеми теорії, застосування і розвитку кримінального законодавства. Наукове видання. — Київ: Інститут законодавства Верховної Ради України, 2002. — с. 428.
4. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. — 4-те вид., переробл. та доповн. / Відп. ред.: С.С. Яценко. — К.: А.С.К., 2005. — 892 с.
5. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. — 4-те вид., переробл. та доповн. / За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавропока. — К.: Юридична думка, 2007. — 902 с.
6. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України (2-е вид., перероб. та доп.) / За заг. ред. П.П. Андрушка, В.Г. Гончаренко, С.В. Фесенко. — К.: Дакор, 2008. — 1264 с.
7. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України (2-е вид., перероб. та доп.) / За заг. ред. П.П. Андрушка, В.Г. Гончаренко, С.В. Фесенко. — К.: Дакор, 2008. — 1264 с.

Борисов Е.М., соискатель

*Одесский национальный университет им. И.И. Мечникова,
кафедра уголовного права, уголовного процесса и криминалистики,
Французский бульвар, 24/26, Одесса, 65058, Украина*

МАССОВОЕ УНИЧТОЖЕНИЕ КАК СПОСОБ НЕЗАКОННОГО ЗАНЯТИЯ РЫБНЫМ, ЗВЕРИНЫМ ИЛИ ДРУГИМ ВОДНЫМ ДОБЫВАЮЩИМ ПРОМЫСЛОМ (Ч. 2 СТ. 249 УГОЛОВНОГО КОДЕКСА УКРАИНЫ)

РЕЗЮМЕ

Анализ способа совершения данного преступления дает возможность не только исследовать непосредственные действия, но и установить разные виды последствий от таких деяний, в том числе материального и нематериального характера, что, в свою очередь, позволяет более точно квалифицировать эти деяния.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: водный добывающий промысел, водные живые ресурсы, существенный вред, массовое уничтожение, уголовная ответственность.